

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ ДС/СС 05/4-02 бр. 397/2-XVII/28 08.03.2016. године	
--	--

ВЕЋЕ НАУЧНИХ ОБЛАСТИ
ДРУШТВЕНО-ХУМАНИСТИЧКИХ НАУКА

Наставно-научно веће Филозофског факултета у Београду је на својој III редовној седници, одржаној 08.03.2016. године – на основу чл. 202. став 1. алинеја 14. и 15. Статута Факултета, прихватило Извештај Комисије за докторске студије с предлогом теме за докторску дисертацију: ЈЕЗИК ЦИЦЕРОНОВИХ ПИСАМА БРАТУ КВИНТУ, докторанда Татјане Стојановић Здравковић.

За ментора је одређена проф. др Маријанца Пакиж.

Доставити: 1х Универзитету у Београду 1х Стручном сараднику за докторске дисертације 1х Шефу Одсека за правне послове 1х Архиви	ПРЕДСЕДНИК ВЕЋА Проф. др Војислав Јелић
---	--

Факултет <u>Филозофски</u>	УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ Веће научних области друштвено-хуманистичких наука (Назив већа научних области коме се захтев упућује)
04/1-2 бр. 6/14	
(број захтева)	
8.03.2016.	
(датум)	

ЗАХТЕВ

за давање сагласности на предлог теме докторске дисертације

Молимо да, сходно члану 46. ст. 5. тач. 3. Статута Универзитета у Београду («Гласник Универзитета», бр. 131/06), дате сагласност на предлог теме докторске дисертације:

Језик Цицеронових писама брату Квинту

(пун назив предложене теме докторске дисертације)

НАУЧНА ОБЛАСТ класична филологија

ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ:

Име, име једног од родитеља и презиме кандидата:

Татјана, Часлав, Здравковић Стојановић

Назив и седиште факултета на коме је стекао високо образовање: Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Година дипломирања: 2002.

Назив мастер рада кандидата: Независни конјунктиви у Цицероновим писмима Атику и Квинту 59 –54. године

Назив факултета на коме је мастер рад одбрањен: Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Година одбране мастер рада: 2013.

Обавештавамо вас да је Наставно-научно веће

на седници одржаној 8.03.2016.

размотрило предложену тему и закључило да је тема подобна за израду докторске дисертације.

	ДЕКАН ФАКУЛТЕТА Проф. др Војислав Јелић
--	--

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ

за кандидата Татјану Здравковић Стојановић

Име и презиме ментора: Марјанца Пакиж

Звање: ванредни професор

Списак радова који квалификују ментора за вођење докторске дисертације:

1. Марко Тулије Цицерон, *Писма Атику I* (предговор), Београд 2009.
2. Децим Јуније Јувенал, *Сатире* (предговор, превод и коментар), Београд 2009.
3. Децим Јуније Јувенал, *Шеста Сатира* (предговор, превод и коментар), Сремски Карловци–Нови Сад 1998.
4. Публије Вергилије Марон, *Енеида* (предговор, превод и коментар), Београд 2014.
5. „Бик, јасен, змије и људи: Пад Троје по Енеји“, *Lucida intervalla* 36 (2007).

Заокружити одговарајућу опцију (А, Б, В или Г):

А) У случају менторства дисертације на докторским студијама у групацији техничко-технолошких, природно-математичких и медицинских наука ментор треба да има најмање три рада са SCI, SSCI, AHCI или SCIE листе, као и Math-Net.Ru листе.

Б) У случају менторства дисертације на докторским студијама у групацији друштвено-хуманистичких наука ментор треба да има најмање три рада са релевантне листе научних часописа (Релевантна листа научних часописа обухвата SCI, SSCI, AHCI и SCIE листе, као и ERIH листу, листу часописа које је Министарство за науку класификовало као M24 и додатну листу часописа коју ће, на предлог универзитета, донети Национални савет за високо образовање. Посебно се вреднују и монографије које Министарство науке класификује као M11, M12, M13, M14, M41 и M51.)

В) У случају израде докторске дисертације према ранијим прописима за кандидате који су стекли академски назив магистра наука ментор треба да има пет радова (референци) које га, по оцени Већа научних области, квалификују за ментора односне дисертације.

Г) У случају да у ужој научној области нема квалификованих наставника, приложити одлуку Већа докторских студија о именовању редовног професора за ментора.

ДЕКАН ФАКУЛТЕТА

Датум _____

М.П.

проф. др Војислав Јелић

UNIVERZITET U BEOGRADU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODELJENJE ZA KLASIČNE NAUKE
OBRAZLOŽENJE PREDLOGA TEME DOKTORSKE DISERTACIJE

JEZIK CICERONOVIH PISAMA BRATU KVINTU

kandidat: Tatjana Zdravković Stojanović

mentor: profesor dr Marjanca Pakiž

U Beogradu, decembar 2015. godine 1

Uvodno razmatranje

Zbirka *Ad Quintum fratrem*, koju ćemo u ovom radu proučavati, obuhvata 28 pisama raspoređenih u tri knjige. Najstarije pismo potiče s kraja 60. godine ili s početka 59. godine pre nove ere i njime Ciceron obaveštava brata da mu je služba u provinciji produžena za još godinu dana te mu daje savete kako da rukovodi provincijom. Po jeziku i stilu ovo pismo se razlikuje od ostalih, pa se pretpostavlja da je Ciceron imao nameru da ga objavi. Preostala pisma imaju karakteristike privatne komunikacije. Poslednje pismo iz ove zbirke napisano je decembra 54. godine. Sva pisma, osim dva koja je Ciceron napisao tokom izgnanstva, adresirana su ili iz Rima ili sa Ciceronovih imanja u Italiji. Odnos ove dvojice korespondenata karakteriše, kao što se to može i očekivati, pre svega bliskost, ali i povremena neslaganja, o kojima nećemo baš mnogo saznati iz pisama. Ono što nam ova pisma sigurno mogu pružiti je mogućnost da Ciceronov jezik i njegovu ličnost sagledamo iz raznih uglova, jer potiču iz jednog, za Cicerona, veoma burnog životnog razdoblja, u kome su se smenjivali njegovi usponi i padovi, nada i pesimizam. Naime, naći ćemo u njima Cicerona, koji deli lekcije bratu, Cicerona, skrhanog i utučenog zbog progonstva, koji oplakuje svoju sudbinu, Cicerona, koji likuje i slavi što mu je odobren povratak, Cicerona, koji se povlači shvatajući da je ipak pobeđen, Cicerona, koji se bavi sasvim običnim, svakodnevnim temama bez ikakvih emocija. Sva ta duševna stanja i promene društvenih prilika i okolnosti prouzrokovale su i promenu forme i tona pisama.

Predmet rada

Predmet ovog rada biće istraživanje jezika Ciceronovih pisama bratu Kvintu, i to kako kroz mikrolingvističku, tako i kroz makrolingvističku perspektivu.

Posebna pažnja biće posvećena proučavanju karakteristika svakodnevnog govora koje se javljaju u ovoj zbirci. Pokušaćemo da, držeći se definicije koja pod kolokvijalnim jezikom podrazumeva sve ono što su govornici latinskog jezika koristili u svakodnevnom 2

govoru, a izbegavali u svojim zvaničnim književnim delima,¹ odredimo u kom stepenu i kojim životnim okolnostima je Ciceron u pismima bratu upotrebljavao svakodnevni jezik. Pa i sâm Ciceron u pismu prijatelju Petu kaže: „...*epistulas vero cotidianis verbis texere solemus*”². Za polaznu tačku ispitivanja uzećemo poređenje koje Tirel i Purser prave između jezika Plautovih komedija, kao osvedočenog primera svakodnevnog jezika, i Ciceronovih pisama uopšte,³ i utvrditi u kojoj meri se ti primeri javljaju u pismima bratu Kvintu. Već u preliminarnom razmatranju uočeni su brojni elementi svakodnevnog jezika: deminutivi (*minuscule, spectacula, parvula*), neočekivani oblici reči (npr. apstraktne imenice u pluralu, *iracundiae, avaritiae*), glagoli intenzivirani prefiksom *per-* (*pervenire, perscribere, perspicere*), pridevi intenzivirani prefiksom *per-* (*perturbatus, pergratus, periucundus*), elipse (*si perficium, optime*), parentetički iskazi (*mihi credo, ut arbitror, opinor*), uzvici (*mi frater, o di, mehercule*); dakle, u ovim pismima Ciceron se služi slobodno svim onim jezičkim sredstvima koja odlikuju jednu živu svakodnevnu komunikaciju. Doduše, može se lako uočiti da svakodnevni govor nije zastupljen u svim pismima u istoj meri, te ćemo pokušati da odredimo uzroke njegove pojave ili odsustva.

¹ E. Dickey, „Preliminary conclusions“, *Colloquial and Literary Latin*, eds. E. Dickey, A. Chahoud, Cambridge 2010, 65.

² Cic. *Fam.* IX.21.1.

³ R. Y. Tyrrell, L. C. Purser, *The Correspondence of Marcus Tullius Cicero*, Vol. I, Dublin–London 1904, 77–83.

Predmet našeg istraživanja biće i pozdravi u početnom i završnom delu pisma. Naime, možemo primetiti da se na početku pisama pozdravna formula javlja, ali u različitim oblicima. S druge strane, završni pozdrav u očekivanom obliku *vale* nalazimo samo nekoliko puta. Nameravamo, dakle, da razmotrimo kojim se jezičkim sredstvima i strukturama Ciceron služi prilikom pozdravljanja Kvinta, kako na početku, tako i na kraju pisama, ali i da pokažemo da pozdravi zavise od trenutnih Ciceronovih osećanja, kao i od sadržaja pisma. U istom delu rada bavićemo se i analizom jezika uvodnog dela pisma i utvrditi koje su to jezičke pojave karakteristične za ovaj segment pisama.

Bilingvalizam u pismima podrazumeva kako bliskost među korespondentima tako i Ciceronovu želju da paradiira svojim znanjem. Znajući da je Ciceron u komunikaciji sa Kvintom često imao potrebu da, kao stariji brat, svoju ličnost i iskustvo istakne u prvi plan, neće nas iznenaditi česta upotreba grčkog jezika. Pored toga poznato je da je Ciceron u 3

pismima najboljem prijatelju Atiku grčki koristio usled nedostatka adekvatnih latinskih reči, kao jezik stručnih termina, zatim za šifrovanje opasnih poruka, ali i kao „jezik šale“.⁴ Kako bismo odredili motive Ciceronovog bilingvalizma u pismima bratu, u jednom delu ovog rada pojedinačno ćemo istražiti sve primere upotrebe grčkog jezika. U istom kontekstu razmotrili bismo i upotrebu citata na grčkom jeziku. Naime, pokazalo se da Ciceron u korespondenciji sa bratom uglavnom citira Homera i grčke tragičare, te ćemo pokušati da utvrdimo svrhu ovih citata i da kroz analizu okolnosti i poređenje sa citatima koji se javljaju u pismima Atiku dođemo do nekih širih zaključaka.

⁴ N. Putnik, „Grčki jezik u Ciceronovim pismima Atiku“, u *Marko Tulije Ciceron, Pisma Atiku I*, Beograd 2009, 33–58.

Ciceronovo retorsko obrazovanje i govornička praksa svakako su morali uticati i na njegovu prepisku, pa ćemo u pismima naići na mnoge stilske figure. Posebno se po brojnosti ističu retorska pitanja za koja je utvrđeno da se javljaju, kako u prvom pismu, koje je pisano po retorskim pravilima, tako i u preostalim pismima koja nose pečat privatne komunikacije. Analizirajući retorska pitanja u pismima Kvintu, pokazaćemo da Ciceron u različitim situacijama poseže za njima. Verujemo da ćemo, pored namere da brata ubedi u nešto, otkriti i mnoge druge razloge upotrebe ove stilske figure.

Ciljevi istraživanja

Iz mikrolingvističke perspektive glavni cilj našeg istraživanja biće utvrđivanje jezičko-stilskih karakteristika Ciceronovih pisama bratu Kvintu, i to kroz sinhronijski pregled i utvrđivanje sličnosti i razlika između ovih pisama i pisama koje je Ciceron pisao drugim adresatima. Samim tim mogli bismo da donekle definišemo jezik kojim su komunicirali pripadnici viših slojeva rimskog društva, ali i da istaknemo njegova specifična obeležja i objasnimo eventualne sinhronijske varijacije. Namera nam je, dakle, da kroz interdisciplinarni pristup utvrdimo sociološke, psihološke i druge vanjezičke korelate koji dovode do određenih jezičkih pojava i u tom smislu rasvetlimo odnos Cicerona i njegovog mlađeg brata. S obzirom na to da su se istraživači uglavnom bavili ili Ciceronovim 4

pismima uopšte ili pismima Atiku, smatramo da bi definisanje jezika i stila Ciceronovih pisma iz korpusa *Ad Quintum fratrem* doprinelo tome da se Ciceronova korespondencija sagleda iz jednog novog ugla.

Pregled istraživanja

Poslednjih decenija primetno je veće interesovanje istraživača za Ciceronovu prepisku i to u najvećoj meri za pisma koja je uputio najboljem prijatelju Atiku. Izuzetno veliki doprinos dao je Šeklton Bejli koji je priredio kritička izdanja celokupne Ciceronove prepiske, pa i izdanje *Cicero: Epistulae ad Quintum Fratrem et M. Brutum* (Shackleton Bailey, 1980). Sa stanovišta razmatranja svakodnevnog jezika u pismima od velikog značaja za naše istraživanje biće zapažanje Tirela i Pursera, koje iznose u predgovoru izdanja *The Correspondence of M. Tullius Cicero*, vol I, (Tyrrell–Purser, 1904), da postoji sličnost između jezika Plautovih komedija i Ciceronovih pisama. Ovakvim poređenjem autori potvrđuju pretpostavku da jezik Ciceronovih pisama obiluje karakteristikama svakodnevnog govora. Za analizu jezika i stila pisama značajan je rad Fon Albrehta (Von Albrecht, 2003), koji sadrži koristan pregled jezičkih i stilskih karakteristika pisama. Studija se bavi kolokvijalnim formama, grčkim rečima, izrazima i citatima, uticajem adresata na Ciceronov vokabular, elipsama, parataksom, parentezom i mnogim drugim jezičkim fenomenima Ciceronove epistolografije, kao i poređenjem stila i jezika pisama sa ostalim Ciceronovim delima. Kad je reč o stilu, svakako treba pomenuti i predgovor Marjance Pakiž u knjizi *Pisma Atiku I*, u kome se iznose zapažanja o stilu pisama Atiku. Epistolarne formule Ciceronovih pisama predmet su mnogih studija (e.g. Pease, 1902; Cotton, 1984, Hall 2009). Istraživači su, takođe, veliku pažnju ukazali upotrebi grčkog jezika u Ciceronovoj prepisci (Adams, 2003; Baldwin, 1992; Dunkel, 2000; Putnik, 2005). Značajan doprinos u proučavanju Ciceronovih pisama dala je Hačinsonova studija, koja rasvetljava, često poricanu, literarnu vrednost pisama (Hutchinson, 1998). 5

Značaj istraživanja

Značaj istraživanja je delimično već izložen u prethodnim odeljcima ovog obrazloženja. Naime, ovo istraživanje bi moglo doprineti boljem razumevanju Ciceronove korespondencije koja u skorije vreme sve više zaokuplja pažnju istraživača. Međutim, primetno je da je ta pažnja usmerena uglavnom ka obimnijim zbirkama Ciceronovih pisama, dok su pisma iz zbirke *Ad Quintum fratrem* ređe u fokusu naučnog interesovanja. S druge strane, na širem planu, istraživanje bi moglo upotpuniti našu sliku o Ciceronovoj ličnosti, ličnosti njegovog brata Kvinta, njihovom odnosu, kao i rimskoj eliti uopšte. Predložena studija mogla bi da dà svoj doprinos i proučavanju celokupne antičke epistolografije.

Osnovne hipoteze

Do sada je potvrđeno da su pisma Atiku primer žive i dinamične komunikacije i da obiluju primerima karakterističnim za svakodnevni govor. U našem istraživanju krenućemo od hipoteze da je Ciceron, iako je želeo da ostavi utisak starijeg i iskusnijeg, sa Kvintom ipak komunicirao na sličan način kao sa Atikom. Na takvu pretpostavku navodi nas činjenica da je prirodno da su braća, s obzirom na bliskost, morala komunicirati na jedan slobodniji način koji svakako, u manjoj ili većoj meri, podrazumeva upotrebu svakodnevnog jezika. Pored toga, očekujemo da će ovo istraživanje pokazati da su takva jezička sredstva uslovljena trenutnim odnosom i prilikama u kojima se adresat i adresant nalaze. S obzirom na raznovrsnost tema i situacija, verujemo da ćemo u ovoj zbirci pisama pronaći različite jezičke registre.

S druge strane, poznato je da se Ciceron često u pismima služi ubeđivanjem, kako bi brata naterao da učini ono što je po njegovim merilima ispravno, ili kako bi ga uverio u nešto. Imajući na umu Ciceronovo neizmerno retorsko obrazovanje, skloni smo da 6

pretpostavimo da bi se u svrhu ubeđivanja svakako povremeno morao poslužiti i nekim od retorskih sredstava, a najočigledniji primer su retorska pitanja.

Metode istraživanja

U istraživanju jezičkih karakteristika Ciceronovih pisama Kvintu služili bismo se najpre kvalitativnom i kvantitativnom analizom relevantnih reči, izraza, citata i retorskih pitanja. Primenom komparativne metode utvrdili bismo sličnosti i razlike sa jezikom pisama koje je Ciceron uputio najboljem prijatelju Atiku i drugim adresatima. Poređenje bi se vršilo sinhronijski, tj. pisma Kvintu bismo uvek poredili sa onim pismima koja je Ciceron pisao članovima porodice, prijateljima i saradnicima od 60/59. godine do 54. godine. Kroz interdisciplinarni pristup pokušali bismo da analiziramo društvene, psihološke i druge uticaje na jezik.

Struktura rada

Rad bi bio podeljen na šest celina pod sledećim radnim naslovima i podnaslovima:

Apstrakt Sadržaj Spisak skraćenica

I UVOD

- ☐ Formalne odlike zbirke *Ad Quintum fratrem*
- ☐ Predmet, cilj i metode istraživanja
- ☐ Pregled dosadašnjih istraživanja
- ☐ Struktura istraživanja

II STRUKTURALNI ELEMENTI PISAMA

- ☐ Pozdravni deo
- ☐ Uvodni deo
- ☐ Završni deo

III SERMO COTIDIANUS

- ☐ Deminutivi
- ☐ Glagoli, pridevi i prilozi sa prefiksom *per*
- ☐ Elipsa
- ☐ Parenteza
- ☐ Uzvci

IV GRČKI JEZIK

- ☐ Grčke reči i izrazi
- ☐ Citati

V RETORSKA PITANJA

VI ZAKLJUČAK

Bibliografija Rezime Indices

BIBLIOGRAFIJA

Adams, J. N., *Bilingualism and the Latin language*, Cambridge: Cambridge University Press 2007.

Albrecht von, M., *A history of Roman Literature. From Livius Andronicus to Boethius*, Leiden-New York- Köln: Brill 1997. 8

- Albrecht von, M., *Cicero's Style: A synopsis, followed by selected analytic studies*, Mnemosyne: Bibliotheca Classica Batava Supplementum, Leiden–Boston: Brill 2003.
- Altman, J. G., *Epistolarity: Approaches to a form*, Columbus, OH: Ohio State University Press 1982.
- Baldwin, B., „Greek in Cicero's letters”, *Acta classica*, 35 1992, 1–18.
- Cicero, M. T., *Cicero on the emotions: Tusculan disputations 3 and 4*, translated and with commentary by Margaret Graver, Chicago: The University of Chicago Press 2002.
- Clackson, J., Horrocks, G., *The Blackwell History of the Latin Language*, Oxford: Blackwell Publishing 2007.
- Cooper, F. T., *Word Formation in the Roman Sermo Plebeius: An Historical Study of the Development of Vocabulary in Vulgar and Later Latin, with Special Reference to the Romance Languages*, New York: Published by Georg Olms Verlag 1895.
- Cotton, H. M., „Greek and Latin Epistolary Formulae: Some Light on Cicero's Letter Writing”, *The American Journal of Philology*, Vol. 105, No 4, 1984, 409–425.
- Dickey, E., *Latin Forms of Address. From Plautus to Apuleius*, New York: Oxford University Press 2002.
- Dickey, E., Chahoud, A. (eds.), *Colloquial and Litteral Latin*, Cambridge: Cambridge University Press 2010.
- Dimitrijević, D. predgovor, *Marko Tulije Ciceron, Pisma Atiku II*, Beograd: Fedon 2013.
- Dunkel, G. E., „Remarks on Code-Switching in Cicero's Letters to Atticus”, *Museum Helveticum* 57, 2000, 122–129.
- Đurić, M. prev. i kom., *Plutarh, Slavni likovi antike I*, Novi Sad: Matica srpska 1990. 9

- Eggins, S., Slade, D., *Analysing Causal Conversation*, London: Equinox Publishing 1997.
- Elmer, H. C., „The latin prohibitiv“, *The American Journal of Philology*, Vol. XV, No. 2 1894, 133–153.
- Elmer, H.C., *Studies in latin moods and tenses*, New York 1898.
- Elmore, J., *The Syntax of Certain Latin Verbs*, Berlin 1901.
- Hall, J., *Politeness and Politics in Ciceo's Letters*, New York: Oxford University Press 2009.
- Halla-aho, H., *The non-literary Latin Letters. A Study of their syntax and pragmatics*. Helsinki: Helsinki University Print 2008.
- Halla-aho, H., „Epistolary Latin“, *A Companion to the Latin language*, ed. J. Clackson, Chichester: Wiley-Blackwell 2011, 426–44.
- Herman, J., *Vulgar Latin*, Pennsylvania State: University Press 2000.
- Hoffer, S., „Cicero's 'stomach': Political Indignation and the Use of Repeated Allusive Expressions in Cicero's Correspondence“, *Ancient Letters*, eds. R. Morelo, A. D. Morison, Oxford 2007.
- Hutchinson, G. O., *Cicero's Correspondence: A Litterary Study*, Oxford: Oxford University Press 1998.
- Kisić, M., „Ego tecum tamquam mecum loquor (Cic. Att.VIII.14): O jeziku Ciceronove prepiske s Atikom“, *Lucida intervalla* 31 1/2005, Beograd, 66–72.
- Кочовска, С., *Епистоларниот дискурс на Кикерон*. Докторска дисертација, Скопје: Филозофски факултет – Институт за класични студии 2014.
- Kroon, C., „Latin linguistics between Grammar and Discourse: Units of Analysis, Levels of Analysis“, E.Ricken, P. Widmer (eds.), *Pragmatische Kategorien: Form, Funktion und Diachronie*, Wiesbaden: Ludwig Reichert Verlag 2009, 143–158. 10

- McDermott, W. C., „Q. Cicero“, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 20, H. 5/6 (4th Qtr., 1971), 702–717.
- Nedeljković, V., prev., i Ž. Petković, kom., *Ciceron, Beseda za Milona*, Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića 1998.
- Pakiž, M. predgovor, *Marko Tulije Ciceron, Pisma Atku I*, Beograd: Fedon 2009.
- Palmer, L. R., *The Latin language*, London: Faber and Faber 1954.
- Pease, E. M., „The Greeting in the Letters of Cicero“, *Studies in Honor of Basil L. Gildersleeve*, Baltimore: The Johns Hopkins Press 1902, 395–404.
- Pinkster, H., *Latin Syntax and Semantics*, London – New York: Routledge 1990.
- Pinkster, H., „Notes on the language of Marcus Caelius Rufus“, *Colloquial and Litteral Latin*, eds. E. Dickey and A. Chahoud, New York, Cambridge University Press 2010, 186–202.
- Powell, J. G. F., „Hyperbaton and register in Cicero“, *Colloquial and Litteral Latin*, eds. E. Dickey and A. Chahoud, New York: Cambridge University Press 2010, 163–185.
- Putnik, N., „Upotreba grčkog jezika u Ciceronovim pismima“, *Lucida intervalla* 31, 1/2005, Beograd, 53–65.
- Shackleton Bailey, D. R., *Cicero's Letters to Atticus*, Vol. I, Cambridge: Cambridge University Press 1965.
- Shackleton Bailey, D. R., *Cicero's Letters to Atticus*, Vol. II, Cambridge: Cambridge University Press 1965.
- Shackleton Bailey, D. R., *Cicero: Epistulae ad Quintum Fratrem et M. Brutum*, Cambridge: Cambridge University Press 1980.
- Savić, J., Kisić, M., Putnik, N., prev., i M. Pakiž, kom., *Marko Tulije Ciceron, Pisma Atiku I*, Beograd: Fedon 2009. 11

- Savić, J., Vidović, G., Dimitrijević, D., prev. i D. Dimitrijević, kom., *Marko Tulije Ciceron, Pisma Atiku II*, Beograd: Fedon 2013.
- Smith, R. E., *Cicero the Statesman*, Cambridge: Cambridge University Press 1966.
- Steele, R. B., „The Greek in Cicero's epistles“, *The American Journal of Philology* Vol.21, No. 4, 1900, 387–410.
- Steele, R. B., „The Ablative Absolute in the epistles Cicero, Seneca, Pliny and Fronto“, *The American Journal of Philology* Vol. 25, No. 3, 1904, 315–327.
- Steele, R. B., „Temporal clauses in Cicero's epistles“, *The American Journal of Philology* Vol. 28, No. 4, 1907, 434–449.
- Steele, R. B., „The Participle usage in Cicero's epistles“, *The American Journal of Philology* Vol. 34, No. 2, 1913, 172–182.
- Strachan–Davidson, J. L., *Cicero and the Fall of the Roman Republic*, New York–London: The Knickerbocker Press 1903.
- Trapp, M., *Greek and Latin Letters: An Antology, with Translation*, Cambridge: Cambridge University Press 2003.
- Tyrrell, R. Y., *Cicero in his Letters*, London: Macmillan and Co. 1891.
- Tyrrell, R. Y., Purser, L. C., *The Correspondence of Marcus Tullius Cicero*, Vol I Dublin–London 1904.
- White P., *Cicero in Letters: Epistolary Relations of the Late Republic*, Oxford: Oxford University Press 2010.
- Wilkison, L. P., „Cicero and the Relationship of Oratory to Literature“, *The Cambridge History of Classical Literature II Latin Literature*, eds. E. J. Kenney, P. E. Easterling, Cambridge: Cambridge University Press 2008, 230–267.
- Wilcox, A., „Sympathetic rivals: Consolation in Cicero's letters“, *The American Journal of Philology* Vol. 126, No. 2, 2005, 237–255. 12

Wilkinson, L. P., *Golden Latin Artistry*, Cambridge: Cambridge University Press 1963.
Wood, N., *Cicero's Social and Political Thought*, Berkeley–Los Angeles–Oxford: University of California Press 1991.
Woodcock, C., *A New in Syntax*, Wauconda: Bolchazy–Carducci Publishers 1959.

VEĆU ODELJENJA ZA KLASIČNE NAUKE,
KOMISIJI ZA DOKTORSKE STUDIJE I
NASTAVNO-NAUČNOM VEĆU
FILOZOFSKOG FAKULTETA U BEOGRADU

Izabrani u komisiju za razmatranje predloga teme doktorske disertacije koji je Odeljenju za klasične nauke predstavila Tatjana Zdravković Stojanović podnosimo

REFERAT
o kvalifikovanosti kandidata
i podobnosti teme predložene za doktorsku disertaciju
pod naslovom

JEZIK CICERONOVIH PISAMA BRATU KVINTU

Biografski i bibliografski podaci o kandidatu

Osnovne studije na Odeljenju za klasične nauke Filozofskog fakulteta Tatjana Zdravković-Stojanović upisala je 1995. godine, a završila 2002. s prosečnom ocenom 8,12. U gimnaziji „Svetozar Marković“ u Nišu bila je zaposlena kao nastavnik latinskog jezika 2002. i 2003. godine. Od 2003. godine radi kao nastavnik latinskog jezika u I niškoj gimnaziji „Stevan Sremac“.

Master studije na Odeljenju za klasične nauke Filozofskog fakulteta u Beogradu upisala je 2012. godine, a završila ih 2013. s prosečnom ocenom 9,83 i uspešnom odbranom teze pod naslovom „Nezavisni konjunktivi u Ciceronovim pismima Atiku i Kvintu 69-54. godine“. Doktorske studije na istom Odeljenju upisala je 2013. godine i dosada položila većinu ispita s prosečnom ocenom 10. Govori engleski jezik, a služi se francuskim i nemačkim. Tatjana Zdravković Stojanović prevela je VI i deo VII knjige Ciceronovih pisama Atiku, napisala komentar i deo predgovora (pedesetak strana teksta); prevod je u pripremi za štampu.

Predmet i cilj disertacije

Tatjana Zdravković Stojanović odabrala je za područje istraživanja svoje doktorske disertacije lingvističko-stilističke karakteristike latinskog jezika u pismima koja je Ciceron slao mlađem bratu Kvintu od 60. do 54. godine p. n. e. (ukupno 28 pisama). Uporedo s tim, kao na nekakvom kontrolnom materijalu, kandidatkinja bi proučavala slične jezičke osobenosti i u približno istovremenim pismima Atiku, najboljem Ciceronovom prijatelju, adresatu prema kome se Ciceron, barem se to očekuje, odnosio sa sličnom dozom poverljivosti, intimnosti i opuštenosti u komunikaciji. To, a još više činjenica da pisma namenjena ovoj dvojici (sem možda jednog izuzetka poslatog bratu Kvintu) Ciceron nije nameravao da objavi i tako predstavii široj publici, pružaju mogućnost uvida u svakodnevni jezik rimske intelektualne elite tog vremena. Za određivanje karakteristika tog jezika izvora ima neuporedivo manje

nego za proučavanje književnog jezika, pa i Ciceronovog. Pravila književnog jezika (leksički izbori pre svega) i stil (sintaktički zahvati, stilske figure, ritam rečenica) spisa (bilo kog književnog roda) namenjenih objavljivanju učili su se u retorskim školama, pretežno još uvek grčkim u to vreme. Uz besede i retorsko-teorijske spise, i Ciceronova zvanična pisma, tj. pisma Cicerona kao magistrata namenjena institucijama, Senatu ili drugim magistratima ili prosto ljudima sa kojima su veze bile formalne prirode dobili su vremenom status književnog kanona.

Pisma Kvintu, Atiku i još nekolicini intimnih prijatelja ostaju tako, barem kada je u pitanju Ciceron, retki izvori za uvide u svakodnevni jezik/govor obrazovanih Rimljana s kraja 1. veka p.n.e.

Komplikovanim pitanjima odnosa latinskog književnog i govornog jezika u Ciceronovim delima bavilo se više istraživača, u čije radove je kandidatkinja, kako navodi u svom Obrazloženju predloga teme, već imala uvida, ali se korpusom pisama Kvintu u tom pogledu do sada niko nije bavio. Već tokom preliminarog proučavanja ovih pisama T. Zdravković primećuje izvesne karakteristike govornog jezika, kao što su: brojni deminutivi, „pojačavanje“ glagola i prideva prefiksom *per-*, parentetički iskazi, brojni uzvici, itd. Posebnu pažnju zahteva upotreba grčkih reči i citata u ovim pismima, nedopuštenih u književnom jeziku, a posebno u jeziku u zvaničnim prilikama, npr. u besedama, pa i u zvaničnim pismima. Da li upotreba grčkog pokazuje samo nezvanični, opušteni diskurs, da li potrebu da se docira mlađem bratu ili još nešto drugo – može se zaključiti samo pomnim proučavanjem konteksta i eventualno upoređivanjem upotrebe grčkog u pismima Atiku gde je ona veoma zastupljena.

Koliki se udeo škole i retorske prakse, a koliki svakodnevne jezičke komunikacije dva brata može osetiti i potvrditi u ovim pismima – to je jedan od zadataka koje je sebi T. Zdravković postavila. Takođe, već na osnovu prvog čitanja, ona zaključuje da u pogledu pomenutog odnosa nisu sva pisma jednaka, tj. da u nekima ima manje a u nekima više elemenata svakodnevnog govora. Da bi se razumele te promene tona, potrebno je proučiti i izvesne vanjezičke okolnosti i ući u komplikovane emotivne odnose dvojice braće, kao što se i iz samog jezika i tona pisama može doneti poneki zaključak o tim odnosima i emotivnim stanjima. Kroz takav interdisciplinarni pristup mogli bi se, dakle, utvrditi korelati koji dovode do određenih jezičkih pojava, ali i do psiholoških pa i socioloških i političko-istorijskih.

Polazne hipoteze

Pisma Atiku su, kako su dosadašnja istraživanja pokazala, primer žive komunikacije dva prijatelja, čiji jezički registri odaju i najveći mogući stepen obrazovanja koje je Rimljanin mogao steći u to vreme, i slobodno baratanje zalihama tih znanja i iz grčke i iz rimske literature, nauke i praktičnih veština, neopterećeno pravilima retorike i često pomešano s izrazima svakodnevnog pa i kućno-familijarnog govora. Koliko svega toga ima u pismima Kvintu, prema kome se Ciceron odnosio s većom dozom opreznosti, i kao stariji brat i zbog Kvintovog karaktera, koji, kako se vidi i iz jedne i iz duge zbirke pisama, nije bio lak i pomirljiv kao Atikov, jedan je od ciljeva ovog rada. Očekujemo takođe da će ovo istraživanje pokazati kojim se retorskim sredstvima služi Ciceron kada, u pismima ili u delovima pisama formalnije prirode, pokušava da nametne bratu neki svoj stav ili ideju, da će se, ukratko, u ovom tekstu pokazati i definisati više jezičkih registara. Pretpostavlja se, dakle, da je s obzirom na bliskost ove trojice korespondenata i jezik pisama upućenih jednom i drugom, morao biti sličan; da li ima razlika i u čemu se one sastoje to će, očekujemo, pokazati ovaj rad.

Metode istraživanja

Jasno je da se u ovakvom radu očekuju i moraju primeniti analitički i komparativni pristup, na nivou reči, sintagmi, citata (i grčkih i rimskih) pa i na strukturi rečenica, odnosno perioda u retorskom smislu. Ovakav bi se pristup sproveo i na morfološkom i na leksičkom i na sintaktičkom planu. Kao kontrolni materijal poslužila bi pisma Atiku, a kao dodatni parametri mogla bi se, povremeno, koristiti i Ciceronova zvanična pisma, pisana po pravilima epistolarnog književnog jezika. Očekuje se takođe da se ova poređenja sprovode sinhronijski, tj. na pismima iz istog perioda, koliko god je to moguće, pogotovo kada su u igri isti događaji, situacije i emotivna stanja o kojima Ciceron piše i jednom i drugom adresatu.

Dodatni izvori (istorijski), kao i postojeća stručna literatura mogli bi pomoći u objašnjavanju situacija u kojima su se korespondenti nalazili, a koje su mogle uticati na njihov odnos pa samim tim i na diskurs. Kandidatkinja je priložila impresivan spisak relevantne literature koji će ovde iz tehničkih razloga biti skraćen.

Očekivani rezultati i naučni doprinos

Ovaj rad bi, prema našim očekivanjima, trebalo da pruži dodatne uvide u korpus Ciceronovih pisama bratu Kvintu, kao epistolografske celine, uvide u jezik rimske intelektualne elite 1. veka p. n. e., u jezičke registre tog jezika, u elemente svakodnevnog govora upletene u diskurs vrhunski školovanog intelektualca tog vremena kakav je bio Ciceron. Ovaj bi rad stoga mogao biti i doprinos proučavanjima vulgarnolatinskog, tj. govornog jezika tog vremena, posmatrano sa lingvističke tačke; na širem planu mogao bi biti doprinos studijama antičke epistolografije, a takođe i upotpunjenju znanja o Ciceronovoj ličnosti kroz njegove odnose i sa bratom i sa drugim članovima porodice i sa najbližim prijateljem.

Struktura disertacije

Kandidatkinja je predložila sledeću strukturu disertacije:

I UVOD

Formalne odlike zbirke *Ad Quintum fratrem*
Predmet, cilj i metode istraživanja
Pregled dosadašnjih istraživanja
Struktura istraživanja

II STRUKTURALNI ELEMENTI PISAMA

Pozdravni deo
Uvodni deo
Završni deo

III SERMO COTTIDIANUS

Deminutivi
Glagoli, pridevi i prilozi sa prefiksom *per*
Elipsa
Parenteza

Uzvici

IV

GRČKI JEZIK

Grčke reči i izrazi

Citati

V RETORSKA PITANJA

VI ZAKLJUČAK

Bibliografija

Rezime

Indices

Zaključak

Već u svom master radu Tatjana Zdravković Stojanović pokazala je izraziti smisao za komparativna izučavanja i analizu tekstova ove vrste. Njeni su uvidi bili precizni, a zaključci dobro utemeljeni i obrazloženi. U međuvremenu ona je, kako je gore navedeno, prevela i celu knjigu Ciceronovih pisama Atiku, što će za ovu vrstu posla sigurno biti od velike koristi, s obzirom na sličnosti u jezičkom izrazu pomenute dvojice Ciceronovih korespondenata. Uvereni u izuzetnu marljivost kandidatkinje, jer se ovim studijama bavi uz puni angažman na radnom mestu srednjoškolskog profesora, u njeno izuzetno poznavanje latinskog jezika, koje je pokazala i u prethodnim radovima, a pogotovo u prevodima, uvereni, dakle, i u njene sposobnosti i u njena znanja u domenu klasičnih nauka u najširem smislu, smatramo da se ona s razlogom upustila u ovaj rad i da će ga uspešno privesti kraju. Stoga svesrdno preporučujemo da se Tatjani Zdravković Stojanović odobri izrada doktorske disertacije na gorenavedenu temu.

U Beogradu 10. 2. 2016.

Članovi komisije:

Doc. dr Boris Pendelj

Doc. dr Dragana Dimitrijević

Doc. dr Sandra Šćepanović

Prof. dr Marjanca Pakiž (mentor)